

TOMASZ ZIELIŃSKI

UNIwersytet Jagielloński
Wydział Historyczny
E-MAIL: TOMASZTYMOTUSZ.ZIELINSKI@GMAIL.COM

DATA ZGŁOSZENIA: 26.01.2019
DATA PRZYJĘCIA DO DRUKU: 17.06.2019

Oblegający czy Zdobywający miasta? Rozważania na temat przydomka Demetriusza Poliorketes

STRESZCZENIE

Demetriusz Poliorketes pozostaje jednym z najbardziej znanych władców okresu hellenistycznego. Wśród licznych działań, które przyczyniły się do jego sławy, było głośne w całej starożytności, nieudane oblężenie miasta na wyspie Rodos w latach 305–304 p.n.e. Jak uważa większość badaczy, przydomek Poliorketes został mu nadany właśnie ze względu na to wydarzenie. Jednakże ich zdaniem, chociaż podkreślał jego niewątpliwy talent w zakresie sztuki oblężniczej, był pierwotnie przejawem ironii ze strony wrogów, przypominającym Demetriuszowi o faktycznej porażce. Celem artykułu jest próba reewaluacji tradycji źródłowej, która może posłużyć jako argument w dyskusji na temat zmiany przyjętego postrzegania charakteru tego przydomka.

SŁOWA KLUCZOWE

Macedonia, Demetriusz Poliorketes, Antygon Jednooki, Rodos, przydomek

Wstęp

Spośród wielu działań podejmowanych przez Demetriusza Poliorketesesa na szczególną uwagę może zasługiwać jego nieudane oblężenie miasta na wyspie Rodos w latach 305–304¹. Ze względu na rozmach prowadzonej operacji, przy zaangażowaniu mnogości machin oblężniczych i ludzi, miało ono zapewnić mu wśród współczesnych przydomek Poliorketes (Πολιορκητής), z którego znany jest do dzisiaj². W opinii większości badaczy był on przejawem ironii ze strony wrogów Demetriusza, przypominającym o faktycznej porażce. Celem artykułu jest próba ukazania, że analiza zachowanych przekazów źródłowych może prowadzić do nieco innych wniosków, a podłoża tego problemu należy szukać w samym wizerunku Demetriusza.

Stanowisko historiografii

Nasze rozważania wypada rozpocząć od wyjaśnienia znaczenia słowa *poliorketes*. Wśród badaczy często możemy spotkać różniące się od siebie poglądy, ale najczęściej tłumaczy się ów przydomek jako „ten, który oblega miasta” (ang. *besieger*, niem. *Städttelagerer*, wł. *assediatore*, fr. *l'assiégeur*)³. Termin ten oddaje się zatem, wskazując na aspekt związany z samym procesem oblężenia miasta, bez odniesienia się bezpośrednio do skutków działania. Podstawą takiego tłumaczenia jest uwaga zamieszczona w *Liber Suda*, X-wiecznym leksykonie bizantyńskim, pod hasłem Πολιορκῆσαι. Pochodzi ono ze scholiów (komentarzy do tekstu) do *Wojny peloponeskiej* Tukidydesa, w których autor używa określenia ἐξεπολιόρκισαν, będącego trzecią osobą liczby mnogiej aorystu strony aktywnej od czasownika złożonego ἐκπολιόρκεω. Tytułowe słowo jest z kolei bezokolicznikiem aorystu strony

¹ Wszystkie daty, o ile nie zaznaczono inaczej, odnoszą się do czasów p.n.e.

² Literatura na temat tego oblężenia jest obszerna, zob. R. Berthold, *Rhodes in the Hellenistic Age*, Ithaca 1984, s. 66–80; I. Pimouguet-Pédarros, *La Cité à l'épreuve des rois: Le siège de Rhodes par Démétrios Poliorkète (305-304 av. J.-C.)*, Rennes 2011; P. Wheatley, *A Floruit of Poliorketics. The siege of Rhodes 305\304 BC.*, „Anabasis. Studia Classica et Orientalia” 2016, No. 7, s. 43–70.

³ E. Manni, *Demetrio Poliorkete*, Roma 1951, s. 31; G. Elkeles, *Demetrios der Städtebelagerer*, Breslau 1941; P. Wheatley, *Besieger in Syria, 314–312 B.C.*, [w:] *Alexander & His Successors: Essays from the Antipodes*, eds. P. Wheatley, R. Hannah, Claremont 2009, s. 323–333. W międzynarodowej literaturze przedmiotu możemy spotkać się także z innymi tłumaczeniami. Robert Flacelière (*Plutarque. Vies. Demetrios-Antoine*, vol. XIII, Paris 1977, s. 3) oddawał to jako *Preneur de villes* („Ten, który zdobywa miasta”), którego odpowiednik – *Taker of Cities* bądź *Sacker of Cities* – pojawia się także w pracach anglojęzycznych badaczy (zob. np. H. Koester, *History, Culture, and Religion of the Hellenistic Age*, Berlin 1980, s. 15; W. L. Adams, *Alexander's Successors to 221 BC*, [w:] *A Companion to Ancient Macedonia*, eds. J. Roisman, I. Worthington, Oxford 2010, s. 217).

aktywnej od czasownika πολιορκέω. Scholiasta objaśnił różnicę między nimi: „Πολιορκῆσαι [znaczy], że wróg usadowił się przed miastem, ale ἐκπολιορκῆσαι [znaczy], że wróg całkowicie zdobył miasto i wszedł do niego”⁴. Jak zauważył jeden z badaczy, Demetriusz nie został jednak nazwany Ekpoliorketes („Ten, który zdobywa przez oblężenie”) a jedynie Poliorketes, co wskazuje, lub miało podkreślać, że chociaż oblegał różne miasta, ostatecznie jego działania kończyły się porażką⁵. Na tym, jak się wydaje, polegać miało przełomowe znaczenie oblężenia Rodos dla narodzin tego przydomka. Dzięki zastosowaniu różnorodnych machin i środków oblężniczych zapewniło ono Demetriuszowi wielką sławę w starożytności, jednak wybrane przez niego metody i długotrwałe działania oblężnicze nie przełożyły się na ostateczne zwycięstwo⁶.

W nauce pojawiły się sugestie, by powstanie tego przydomka wiązać z otoczeniem wrogich Demetriuszowi władców. W źródłach znajdujemy bowiem informację na temat jednej z uct zorganizowanych przez Poliorketesa, w czasie której wraz ze swoimi przyjaciółmi miał w sposób ironiczny wypowiadać się na temat swoich przeciwników, nadając im różne przezwiska. W ten sposób Ptolemeusz, król Egiptu, którego Poliorketes pokonał w wielkiej bitwie morskiej pod Salaminą Cypryjską w 306 roku, został nazwany Nauarchos („Admirał”), Lizymach, władca Tracji, znany podobno ze swojego skąpstwa – Gazofylakos („Skarbnik”), Seleukos, władca Syrii, postrzegany jako człowiek, który oddał część swojego terytorium indyjskiemu dynastie Czandragupcie w zamian za 500 słoni – Elefantarchos („Dowódca słoni”), z kolei Agatokles, tyran Syrakuz, którego władza miała wtedy ograniczać się tylko do Sycylii – Nesiarchos („Władca wysp”)⁷. Przydomek Poliorketes mógł więc mieć dokładnie taki sam charakter. Wśród potencjalnych jego autorów wskazuje się zwłaszcza osoby z otoczenia Lizymacha, który według Plutarcha z Cheronei był najzagorzalszym z wrogów Demetriusza i jako jedyny z królów miał zareagować złością na wieść o swoim przezwisku. Jak zaświadcza nasze źródło, irytacja władcy Tracji mogła wynikać także z tego powodu, że powszechną praktyką w tych czasach było wynaczanie na stanowiska skarbników eunuchów⁸.

⁴ Liber Suda II 1907 s.v. Πολιορκῆσαι – tłum. własne.

⁵ A. Gomme cytowany przez D. Campbell, *Siege Warfare in the Ancient World*, Oxford 2006, s. 81.

⁶ Ibidem, s. 82; C. Erhardt, *Demetrius ὁ Αἰτωλικός, and Antigonid Nicknames*, „Hermes” 1978, No. 106 (1), s. 253; R. Berthold, op. cit., s. 79; W. Murray, *The Age of Titans. The Rise and Fall of the Great Hellenistic Navies*, Oxford 2012, s. 118; E. M. Anson, *Alexander's Heirs: The Age of the Successors*, Malden 2014, s. 168.

⁷ Plut. *Demetr.* 25, 4; *Praec. ger. reip.*, 823 C-D; Ath. 261B. Analiza tego wydarzenia zob. H. Hauben, *A Royal Toast in 302 B.C.*, „Ancient Society” 1974, No. 5, s. 105–117.

⁸ Plut. *Demetr.* 25, 4-6; W. Heckel, *Demetrius Poliorketes and the Diadochoi*, „PdP” 1984, No. 219, s. 438–440; D. Campbell, *Outrageous Fortune: The Rise and Fall of Demetrius Poliorketes*, „Ancient Warfare” 2009, No. 3 (2), s. 20.

Przekonanie o prześmiewczym charakterze przydomka Poliorketes wspiera zdaniem badaczy tradycja obdarzania ironicznymi przydomkami innych członków dynastii Antygonidów, z której wywodził się Demetriusz. Jego ojciec i założyciel dynastii, Antygon, był znany jako Monoftalmos (Μονόφθαλμος – „Jednooki”), co nawiązywało w sposób negatywny do jego deformacji fizycznej (braku jednego oka)⁹. Z kolei syn Demetriusza, Antygon, otrzymał niejasny dla nas przydomek Gonatas (Γονατᾶς), wskazujący zdaniem badaczy na jego problemy z kolanami (stąd próby tłumaczenia „ten z guzowatymi kolanami”)¹⁰. Jeden z wnuków Demetriusza był znany jako Antygon Doson (Δώσων), być może ze względu na składanie obietnic, których nie dotrzymywał¹¹. Demetriusz II otrzymał zaś przydomek Aitolikos (Αἰτωλικός), jak się sugeruje ze względu na jego nieudane próby podporządkowania sobie Etolii¹². Trudno znaleźć w świecie hellenistycznym przykład innej dynastii, której zdecydowana większość członków została określona w taki sposób¹³.

⁹ Wbrew współczesnym przekonaniom samo wskazanie na posiadanie jednego oka nie musiało być jednoznacznie obraźliwe, biorąc pod uwagę, że jednoocy wodzowie uchodzili niekiedy (Plut. *Sert.* 1, 8) za zwycięskich i sprytnych. Wyjaśnienie kryje się natomiast w użyciu słowa μονόφθαλμος wobec osób, które urodziły się z jednym okiem, podobnie jak mitologiczni Cyklopi – wiadomo, że była to obelga stosowana wobec Antygona (Plut. *Mor.* 11b, 633c; Ael. *Var. Hist.* XII 43) – w przeciwieństwie do tłumaczonego tak samo ἑτερόφθαλμος, ale odnoszącego się do osób, które straciły oko za życia. Jednakże fakt, że jest on nam znany jako Monoftalmos, a nie Heteroftalmos, dowodzi, że wydźwięk jego przydomka był negatywny. Zob. O. L. Gabelko, *Antigonos Monophthalmos: Some Particulars in the Interpretation of the Nickname, "Anabasis"* 2016, No. 7, s. 71–78.

¹⁰ Próby wywodzenia tego przydomka od miasta Gonnoi w Tesali, gdzie miał się urodzić Antygon (Eus. *Chron.* I 238 Schoene; Porph. *FGrH* 260 F 3 (14)), nie zyskały uznania badaczy. Zob. W. W. Tarn, *Antigonos Gonatas*, Oxford 1913, s. 15, przyp. 1; E. L. Brown, *Antigonos Surnamed Gonatas*, [w:] *Arktouros: Hellenic Studies presented to Bernard M.W. Knox on the Occasion of His 65th Birthday*, eds. G. W. Bowersock, W. Burkert, M. C. Putnam, Berlin–New York 1979, s. 299–308.

¹¹ Plut. *Aem.* 8, 3; *Cor.* XI, 3. F. W. Walbank nazywa to słabym domysłem Plutarcha z Cheronei, ale jak pokazuje A. Ferrari, autor ten przywiązywał dużą wagę do etymologii przydomków i jego przekaz musi być brany pod uwagę. F. W. Walbank, *Antigonos Doson (229–221 B.C.)*, [w:] *History of Macedonia: 336–167 B.C.*, vol. III, eds. N. G. L. Hammond, F. W. Walbank, Oxford 1988, s. 337; A. Ferrari, *Name as Portraits. The Function of Nicknames in Plutarch's Parallel Lives*, [w:] *Els noms en la vida quotidiana. Actes del XXIV Congrés Internacional d'ICOS sobre Ciències Onomàstiques: Annex. secció 7*, ed. J. T. Donada, 2014, s. 1559–1568, [online] <http://www.genocat.cat/llengua/BTPL/ICOS2011/cercador.html> [dostęp: 18.12.2018].

¹² C. Erhardt, op. cit., s. 251–253.

¹³ Na temat przydomków władców hellenistycznych zob. F. Muccioli, *Gli epiteti ufficiali dei re ellenistici*, Stuttgart 2013; P. van Nuffelen, *The Name Game. Hellenistic Historians and the Royal Epithets*, [w:] *Faces of Hellenism. Studies in the History of the Eastern Mediterranean (4th century B.C. – 5th century A.D.)*, ed. P. van Nuffelen, Peeters 2009, s. 91–111. Artykuł van Nuffelena ukazuje rolę antycznych historyków w transmisji informacji na ten temat.

Przydomek Poliorketes w źródłach antycznych

Najwcześniejszym autorem przywołującym powody, dla których Demetriusz zyskał taki przydomek, jest historyk Diodor Sycylijski, autor monumentalnej *Biblioteki*, żyjący w I wieku. Jego przekaz jest jednocześnie najbardziej obszernym spośród wszystkich nam znanych i warto przytoczyć go tutaj w całości:

[...] oszałamiała ich [Rodyczyków], nie tylko wielkość machin oblężniczych i liczba zgromadzonej armii, ale także energia i pomysłowość króla w przeprowadzaniu oblężenia. Będąc nader pomysłowy w tworzeniu wielu rzeczy wykraczających poza ówczesną sztukę budowniczych, był nazywany Poliorketes i wykazywał taką wyzłość i siłę w swoich atakach, że wydawało się, że żaden mur nie był na tyle silny, aby zapewnić bezpieczeństwo przed jego oblężeniem¹⁴.

Niewiele później od Diodora architekt rzymski Witruwiusz, opisując użytą przez Demetriusza w trakcie oblężenia Rodos słynną ruchomą wieżę oblężniczą, jako powód obdarzenia go takim przydomkiem wskazał wytrwałość władcy w obleganiu miast. Nieco później od niego Seneka Młodszy w jednym ze swoich listów przydomek Demetriusza przypisał zniszczeniom, które miał on sprowadzać na miasta. Tworzący w drugiej połowie II wieku n.e. pisarz rzymski Aulus Gelliusz przy okazji wydarzeń związanych z oblężeniem Rodos wspomina, że przydomek Demetriusza nadano mu ze względu na jego talent do prowadzenia oblężeń i stosowanie machin oblężniczych. W podobnym tonie pisał żyjący na przełomie III i IV wieku n.e. Euzebiusz z Cezarei, według którego władca ten zasłużył na takie określenie, ponieważ był uważany za najbardziej pomysłowego z królów w zakresie sztuki oblężniczej. Z kolei Ammian Marcellin z IV wieku n.e. narodziny przydomka wiązał z regularnym używaniem przez Demetriusza wieży oblężniczej opisanej przez Witruwiusza. Historyk rzymski podkreślił w tym przypadku jej zastosowanie na Rodos, ale wspominał także ogólnikowo o innych oblężeniach. W innym fragmencie zwrócił uwagę na fakt zdobycia przez Poliorketesa licznych miast¹⁵.

Antyczni autorzy rzucają także światło na kwestię, jak sam Poliorketes odbierał krążące na jego temat opowieści. Wspomniany już Plutarch z Cheronei, żyjący za czasów cesarza Trajana (I/II wiek n.e.), autor *Żywotu Demetriusza*, wskazuje, że Demetriusz miał wyrazić wielką radość z powodu nadania mu takiego przydomka. Uczucie to mogło być potęgowane, ponieważ przywodziło na myśl samego króla bogów Zeusa. Podczas jednak gdy ten nazywany był Polieus (Πολιεύς – „Strażnik Miasta”) i Poliouchos (Πολιούχος – „Obrońca miasta”),

¹⁴ Diod. XX, 92, 2 – tłum. własne.

¹⁵ Vitruv. *De Archit.* X 16, 4; Seneca. *Ep. ad Luc.* IX, 16, 18; Aul. Gell. *NA XV* 31, 1; Euseb. *Chron.* 247 Schoene; Amm. Marc. XXIII, 4, 10; 2, 18.

Poliorketes został przedstawiony jako jego przeciwieństwo¹⁶. Nie oznacza to jednak, że ów przydomek miał charakter kultowy, chociaż mógł implikować takie skojarzenia, zwłaszcza w przypadku tego władcy¹⁷. Prawdopodobnie z tych właśnie powodów grecki filozof Dion Chrysostom (I wiek n.e.) określił go jako ἀλαζονικός, a więc chełpliwy, skłonny do samochwalstwa¹⁸.

Zachowane przekazy źródłowe wskazują w większości, że określenie Poliorketes nie miało ironicznego charakteru, ale podkreślało talent i pomysłowość władcy. Jednocześnie dowodzą, że pojawiło się ono już za jego życia. Wszyscy autorzy zgadzają się też, że to nie pojedyncze wydarzenie, ale całość dokonań władcy miała leżeć u źródła jego narodzin. Żaden z nich nie twierdzi więc wprost, że powstał on w konsekwencji oblężenia Rodos, niezależnie od tego, jakie pierwotne znaczenie mu przypiszemy. Fakt, że informacja na jego temat pojawia się w kontekście wydarzeń lat 305–304 z pewnością nie jest jednak przypadkowy. Oczywiście możemy założyć, że tak spektakularne oblężenie było dla antycznych autorów dobrą okazją do zamieszczenia krótkiej dygresji na temat osiągnięć Demetriusza w zakresie sztuki oblężniczej. Przekazy te pokazują jednak, że Poliorketes był kojarzony w starożytności przede wszystkim z tym oblężeniem i mogło być ono punktem odniesienia zarówno dla jego wrogów, jak i pochlebców. Warto też zauważyć dużą zbieżność opinii Diodora z informacjami Aulusa Geliusza, Euzebiusza z Cezarei oraz Ammiana Marcellina. Może to wskazywać, że czerpali oni swoją wiedzę właśnie od autora *Biblioteki*, którego przekaz stałby się w ten sposób nośnikiem mitu Poliorketesa. Jest to tym bardziej możliwe, że jak zauważyła Isabell Pimouguet-Pédarros w swojej monografii poświęconej oblężeniu Rodos, w świetle relacji Diodora syn Antygona to przykład doskonałego oblegającego. Dlatego też dla wielu antycznych autorów prowadzone przez niego działania mogły wyznaczać szczytowy moment greckiej sztuki oblężniczej¹⁹.

Niektórzy badacze uważają, że począwszy od Diodora późniejsze pokolenia błędziły w interpretacjach wymowy tego przydomka, zatracając pojęcie o jego humorystycznym aspekcie²⁰. Trzeba jednak zaznaczyć, że przekaz tego historyka sam mógł wynikać z oparcia się na informacjach wcześniejszych. Diodor żył

¹⁶ Plut. *Demetr.* 1, 7; 42, 6. Jego zachwyty Plutarch potwierdza także w innej swojej biografii (*Arist.* 6, 2), ale w tym wypadku umieszcza ów przydomek na liście innych opartych na przemoc i władzy.

¹⁷ L. O'Sullivan, *Fighting with the Gods: Divine Narratives and the Siege of Rhodes*, "The Ancient History Bulletin" 2014, No. 28 (3–4), s. 84–85; F. Muccioli, op. cit., s. 75–79. Ze względu na liczne przekazy źródłowe o boskich honorach, których miał doczekać się za życia, zwłaszcza w Atenach, współcześni badacze uważają Demetriusza za prawdziwego twórcę kultu władcy. W tym kontekście wciąż aktualne pozostaje studium C. Habichta, *Gottmenschen und griechische Städte*, München 1970, s. 42–79.

¹⁸ Dio. Chrys. *Orat.* LXIV, 22.

¹⁹ I. Pimouguet-Pédarros, op. cit., s. 307–310.

²⁰ W. Heckell, op. cit., s. 439; D. Campbell, *Siege...*, op. cit., s. 54.

bowiem ponad 200 lat po opisywanych wydarzeniach i wykorzystywał przekazy bliższe tym czasom. Oznacza to, że niekoniecznie sam dokonał błędnej interpretacji, ale odnalazł taką w dostępnych sobie źródłach. Warto przy tej okazji zauważyć, że Plutarch także milczy w kwestii negatywnych konotacji przydomka Poliorketes, chociaż znane mu jest prześmiewcze przezwisko Mythos (μῦθος – opowieść, bajka, mit), za pomocą którego określił Demetriusza jeden z ateńskich poetów, nawiązując do jego związku z heterą Lamią (w greckiej mitologii imię to nosiła kobieta zjadająca ludzkie mięso)²¹. Jest to tym bardziej zastanawiające wobec źródeł, na których opierał się Cheronejczyk, pisząc biografię Demetriusza, bowiem w znacznej części stanowili je autorzy nieprzychylni władcy i skłonni kolportować materiał anegdotyczny²². Wracając jednak do Diodora, przyjmuje się, że podstawowym źródłem, na którym oparł on swoją narrację dotyczącą osoby Demetriusza, było dzieło związane z trzema pierwszymi Antygonidami historyka Hieronima z Kardii²³. Jak twierdzi Pimouguet-Pédarros, to właśnie ten autor odpowiada za stworzenie wizerunku Poliorketesesa jako wielkiego konstruktora i oblegającego. Nie mogąc zanegować faktycznej porażki na Rodos, wyeksponował on w swoim dziele przede wszystkim oblężnicze działania Demetriusza, które ze względu na swój rozmach i niezależnie od końcowego efektu mogły budzić uznanie współczesnych²⁴. W tworzeniu mitu Demetriusza mogli brać udział nawet sami Rodyjczycy. Przesłanką za takim przypuszczeniem, będącą być może echem podejmowanych przez nich prób, jest przekaz Plutarcha informujący o prośbie mieszkańców, by pokonany władca pozostawił na wyspie niektóre ze swoich machin, tak by dawały one świadectwo jego potęgi, ale też wielkiej odwagi obrońców. W ten sposób, mimo różnych intencji, obie strony zainteresowane były przedstawieniem podobnego wizerunku Demetriusza²⁵.

Przyjęcie stanowiska francuskiej badaczki o roli Hieronima z Kardii w stworzeniu wizerunku Demetriusza jako wielkiego konstruktora i wodza oblegającego miasta kazałoby inaczej spojrzeć na kwestię narodzin przydomka Poliorketes.

²¹ Plut. *Demetr.* 27, 2; P. Wheatley, *Lamia and the Besieger: An Athenian Hetaera and a Macedonian King*, [w:] *The Macedonians in Athens, 322–229 B.C.: Proceedings of an International Conference Held at the University of Athens, May 24–26, 2001*, eds. O. Palagia, S. V. Tracy, Oxford 2003, s. 31, przyp. 18.

²² Wśród autorów, na których powołuje się Plutarch, są raczej nisko oceniani i na ogół wrodzy Demetriuszowi Duris z Samos, jego brat Lynkeus czy poeta Demochares z Leukone. Na temat źródła *Żywotu Demetriusza* zob. W. E. Sweet, *Sources of Plutarch's Demetrius*, "Classical Weekly" 1951, No. 44, s. 177–181.

²³ J. Hornblower, *Hieronimus of Cardia*, Oxford 1981, s. 18–75.

²⁴ I. Pimouguet-Pédarros, op. cit., s. 307–308. Podobnie A. Chanotis, *War in the Hellenistic World*, Malden–Oxford–Carlton 2005, s. 61.

²⁵ Plut. *Demetr.* 20, 5. Podkreślanie siły pokonanego przeciwnika było częstym zabiegiem w antycznej historiografii. Jak dzielni musieli być zatem Rodyjczycy, skoro zdołali pokonać tak potężnego władcę?

Gdyby jego powstanie wiązać z aktywnością autora związanego z Antygonidami, z pewnością nie mogło mieć prześmiewczego charakteru. Problem polega jednak na tym, że zawartość zaginionego dzieła Hieronima z Kardii możemy rekonstruować głównie na podstawie *Biblioteki* Diodora, który z niego korzystał. Możliwość przypisania Hieronimowi opinii o Demetriuszu zawartych w dziele Diodora opiera się na obecnej w literaturze przedmiotu tendencji do postrzegania sycylijskiego autora jako historyka-kompilatora, który mechanicznie dokonywał przepisywania dostępnych sobie źródeł, a co za tym idzie odzwierciedlał poglądy ich autorów²⁶. Tymczasem w ostatnich latach zauważalna jest stopniowa rehabilitacja tego autora. Jednym z elementów, na które zwraca się szczególną uwagę, jest spójność jego języka, co wskazuje, że Diodor miał udział przynajmniej w tworzeniu formy swojego dzieła²⁷. W kontekście prowadzonych tutaj rozważań jest to szczególnie ważne, ponieważ cytowany już fragment *Biblioteki* poświęcony Demetriuszowi przypomina inne przekazy Diodora dotyczące różnych nowych rozwiązań i koncepcji, jakie pojawiały się w świecie greckim. Podobny charakter, w tym także pod względem językowym, mają więc między innymi jego relacje o działaniach inżynieryjnych w czasach panowania tyrana sycylijskiego Dionizjusza I (V/IV) czy też wynalazkach w dziedzinie uzbrojenia dokonanych przez Ifikratesa, ateńskiego stratega z IV wieku²⁸. Mogłoby to więc wskazywać na udział samego Diodora w tworzeniu wizerunku Demetriusza. Osobnym problemem jest fakt, że literatura przedmiotu, podkreślając wagę wydarzeń, jakie rozegrały się na Rodos, zdaje się przyćmiewać inne działania Poliorketesa i skłania do rozpatrywania wydzwisku przydomka wyłącznie w kontekście tego właśnie obłężenia. Chociaż najbardziej znane, wciąż było ono tylko jednym z wielu, jakie przeprowadził w ciągu swojego życia. Antyczni autorzy mieli więc wielokrotnie możliwość przekazania nam informacji na temat jego wizerunku. Dalsze rozważania będą więc próbą analizy pod kątem tych dwóch kwestii. Z racji stanu bazy źródłowej podstawą dla nich są relacje Diodora i Plutarcha, ponieważ autorzy ci jako jedyni spośród nam znanych prowadzą ciągłą narrację na temat wydarzeń związanych z Demetriuszem²⁹.

²⁶ Na temat negatywnego postrzegania historyka z Argyrion w historiografii zob. J. Seibert, *Das Zeitalter der Diadochen*, Darmstadt 1983, s. 27–30.

²⁷ Zasadniczy zwrot dokonał się za sprawą m.in. K. S. Sacks, *Diodorus Siculus and the First Century*, Princeton 1990; C. Rubincam, *How Many Books did Diodorus Siculus Originally Intend to Write?*, "The Classical Quarterly" 1998, No. 48 (1), s. 229–233.

²⁸ Diod. XIV 42, 2; XV 44, 1–3. Zauważalne jest przede wszystkim postępowanie się przez tego historyka rzeczownikiem ἐπίνοια („pomysł”, „wynalazczość”) i czasownikiem ἐπίνοέω („wymyślić”, „wynaleźć”). W przekazy dotyczącym Ifikratesa występuje on nawet trzykrotnie.

²⁹ Nie oznacza to oczywiście, że są to nasze jedyne źródła do dziejów tej postaci, ale pozostałe mogą pełnić jedynie rolę uzupełniającą wobec Diodora i Plutarcha.

Wizerunek Demetriusza jako Poliorketesza

W swoim przekazie o oblężeniu Rodos Diodor podkreśla najważniejsze elementy, które złożyły się na sławę Poliorketesza. Były nimi przede wszystkim umiejętności konstruktorskie, ale za istotne uznał on także nieustępliwość, konsekwencję oraz podziw i strach przeciwników, wzbudzone rozmachem prowadzonych działań³⁰. Rozpatrywanie rozwiązań technicznych zastosowanych przez Demetriusza wymagałoby osadzenia ich na tle generalnych dokonań Greków w zakresie sztuki oblężniczej i z pewnością wymaga odrębnego potraktowania. Analiza pozostałych elementów pozwala skupić się przede wszystkim na przekazach wzmiankowanych już autorów.

Za punkt wyjścia może nam posłużyć lista przedstawiająca miasta i umocnione miejsca, które Demetriusz próbował zdobyć. Uwzględni ona tylko te, które źródła wzmiankują z nazwy:

Tab. Miasta i umocnione miejsca oblegane przez Demetriusza

Rok	Miejsce	Źródło
312	dwie cytadele babilońskie	Diod. XIX, 100, 7
307	Ateny	Plut. <i>Demetr.</i> 8, 3-5
307	Megara	Plut. <i>Demetr.</i> 9, 5; Diod. XX, 46, 3
307	Munichia	Diod. XX, 45, 5-7; Plut. <i>Demetr.</i> 10, 1
306	Urania	Diod. XX, 47, 2
306	Karpasja	Diod. XX, 47, 2
306	Salamina Cypryjska	Diod. XX 48, 1; Polyaen. IV, 7
305/304	Rodos	Diod. XX 85, 5-88, 9; 91, 1-99, 3; Plut. <i>Demetr.</i> 21-22
304	Kenchreaj	Plut. <i>Demetr.</i> 23, 2
304	Fyle	Plut. <i>Demetr.</i> 23, 2
304	Panakton	Plut. <i>Demetr.</i> 23, 2

³⁰ Diod. XX 83, 1; 88, 3; 92, 1; 98.7-99, 1.

Rok	Miejsce	Źródło
304	Argos	Plut. <i>Demetr.</i> 25, 2; Ath. X, 415A
303	Sykion	Diod. XX 102, 2; Polyæn. IV, 3.
303	Korynt	Diod. XX 103, 1
303	Szyzfejon	Diod. XX 103, 2
303	Akrokorynt	Diod. XX 103, 2
303	Bura	Diod. XX 103, 4
303	Skyros	Diod. XX 103, 4
303	Orchomenos	Diod. XX 103, 5
302	Larissa Kremaste	Diod. XX 110, 2
302	Antrones	Diod. XX 110, 3
302	Pteleum	Diod. XX 110, 3
ok. 298*	Soloi	Plut. <i>Demetr.</i> 20, 4
295	Samaria	Euseb. <i>Chron.</i> II, 118 Schoene.
295	Ateny	Plut. <i>Demetr.</i> 33-34
295	Messyna	Plut. <i>Demetr.</i> 33, 2
295	Eleusis	Plut. <i>Demetr.</i> 33, 3
295	Rhamnus	Plut. <i>Demetr.</i> 33, 3
293	Teby	Plut. <i>Demetr.</i> 39, 2
291	Teby	Plut. <i>Demetr.</i> 39, 3-40, 4
287	Ateny	Plut. <i>Demetr.</i> 46, 2

* Na temat datacji tego wydarzenia zob. przyp. 48.

Źródło: opracowanie własne.

Analiza przekazów zawartych w tabeli prowadzi nas do dwóch wniosków. Na 32 miejsca, które stały się celem ataku Demetriusza, co najmniej 27 padło jego łupem. Nie udało mu się osiągnąć celu na Rodos, w przypadku jednej z cytadeli babilońskich oraz Aten w 287 roku. Interesujące jest, że w każdym z tych wypadków

źródła uzasadniają brak sukcesu Demetriusza czynnikami od niego niezależnymi, przede wszystkim ogólną sytuacją polityczną³¹. Nawet oblężenie Rodos zakończyło się nie tyle świadomą decyzją Poliorketesasa i uznaniem swojej porażki, ile było konsekwencją decyzji ojca³². Nie do końca jasne są natomiast działania Demetriusza wobec miast Soloi w Cylicji oraz Messyny na Peloponezie. Będący źródłem informacji na ten temat Plutarch podaje jedynie, że zostały one oblężone, ale nie przekazuje, czy zostały ostatecznie zdobyte³³. Przyjmując jednak, że nie wpadły w ręce Demetriusza, wciąż miał on w swoim dorobku zdobycie zdecydowanej większości zaatakowanych przez siebie miast. Powyższe zestawienie rzuca także światło na to, za pomocą jakich środków syn Antygona osiągał pożądany efekt. Otóż na 21 miast, w związku z którymi nasze źródła wzmiankują sposób ich zdobycia, oblężenie zostało wykorzystane przez Demetriusza aż szesnastokrotnie³⁴. Żadnemu innemu wodzowi tego okresu nie sposób przypisać chociażby połowy tej liczby³⁵. Taką taktykę wybrał on dwukrotnie w przypadku Aten i Teb oraz jednokrotnie wobec cytafel babilońskich, Megary, Munichii, Salaminy, Rodos, Argos, Orchomenos, Syzyfejonu, Akrokoryntu, Soloi i Messyny. Do zestawienia tego moglibyśmy dołączyć Sykion, gdzie do użycia machin oblężniczych co prawda nie doszło, ale tylko dlatego, że groźba ich pojawienia się doprowadziła do poddania się obrońców. Również i w tym aspekcie większość działań zakończyła się sukcesem.

W niektórych wzmiankowanych powyżej przypadkach źródła pozwalają bliżej wypowiedzieć się na temat kreowanego przez antycznych autorów wizerunku Demetriusza. Pierwsza tego typu informacja pojawia się już przy okazji oblężenia Munichii, trudnej do zdobycia z racji położenia i silnych fortyfikacji. Mimo niewątpliwej przewagi strategicznej obrońców ostrzał prowadzony przez maszyny Demetriusza był na tyle konsekwentny, że podjęli oni decyzję o kapitulacji³⁶. Pod Salaminą Cypryjską użyty przez niego sprzęt oblężniczy swoim rozmiarem i różnorodnością miał działać paraliżująco na obrońców³⁷. W przypadku kilka lat

³¹ Diod. XIX 100, 7; Plut. *Demetr.* 46, 2.

³² Diod. XX 100, 5.

³³ W przypadku Messyny pojawiają się jednak głosy, by uznać to oblężenie za nieskuteczne. Zob. P. Themelis, *The Sanctuary of Demeter and the Dioscouri at Messene*, [in:] *Ancient Greek Cult Practice from the Epigraphical Evidence*, ed. R. Hägg, Athens 1994, s. 157–186.

³⁴ Tym bardziej dziwi więc opinia L. O'Sullivan (op. cit., s. 84, przyp. 13), jakoby tylko niektóre z ataków Demetriusza miały być skuteczne („it ought be noted that some of Demetrius' assaults on cities were effectual”).

³⁵ Przykłady oblężeń z epoki zbiera D. Campbell (*Siege...*, op. cit., s. 53–54). Po części oczywiście można tłumaczyć to faktem działań Demetriusza na terenie Hellady i skupieniem optyki antycznych źródeł na wydarzeniach związanych z Antygonidami.

³⁶ Diod. XX 45, 5–7.

³⁷ Diod. XX 48, 1. Strach jest najczęściej pojawiającą się emocją, jaką we współczesnych Demetriuszowi mają wywoływać jego działania. Po części mogło to wynikać z tendencji wielu historyków antycznych do konstruowania narracji o oblężeniach z wykorzystaniem elementów greckiej tragedii, w której emocja ta odgrywała bardzo ważną rolę (zob.

późniejszych działań pod Sykionem tamtejszy garnizon schronił się na akropolu, jednak kiedy Demetriusz zagroził użyciem swoich machin oblężniczych, jego członkowie mieli poddać się w panice³⁸. W tym samym roku przystąpił on do ataku na Syzyfejon i przy pomocy swoich machin zmusił obrońców do ucieczki do pobliskiego Akrokoryntu. Ich dalszy opór był krótkotrwały – jak pisze Diodor – władca był niezwykle nieprzejednany w swoich atakach³⁹. W Orchomenos w Arkadii dowódca garnizonu Strombichus odmówił wydania miasta, znieważając władcę i tym samym podając w wątpliwość jego zdolność do skutecznego działania. Wobec tego Demetriusz miał uciec się do użycia machin oblężniczych, zburzyć mury miejskie i opanować miasto, samego zaś Strombichosa wraz kilkudziesięcioma obrońcami ukrzyżować⁴⁰. Kara, jaka go spotkała, mogła nie być przypadkowa, albowiem próżno szukać w źródłach innych przykładów, by Demetriusz w taki sposób obchodził się z pokonanymi⁴¹. Według przekazu Diodora po tym wydarzeniu okoliczne miasta postanowiły dobrowolnie się poddać, uważając, że nie sposób sprostać potędze króla⁴². W 294 roku Demetriusz zaatakował Ateny i poddał miasto całkowitej blokadzie. Aby uniemożliwić próby wsparcia aprowizacyjnego miasta, powiesił kapitana jednego ze statków transportujących zboże. Oblężenie miało być na tyle skuteczne, że zdaniem Plutarcha w mieście zapanowała ogromna nędza. Antyczny biograf grozę położenia obrońców podkreślił anegdotycznymi historiami, jak ta o bójce między synem i ojcem o zdechłą mysz czy inna o żywieniu przez słynnego filozofa Epikura uczniów bobem. Mimo że surowe kary czekały na tego, kto chociażby wspomni o pojednaniu z Demetriuszem, zrozpaczeni Ateńczycy otworzyli w końcu przed nim bramy⁴³. W tym samym roku władca rozpoczął także działania wojenne przeciwko Sparcie. Plutarch przekazuje nam, że chociaż miasto to nigdy nie zostało zdobyte, Demetriusz uchodził w tym czasie za jedyne go władcę, który byłby do tego zdolny⁴⁴. Dwa lata

np. A. Chanotis, *Greek und siege. Challenges, Experiences, and Emotions*, [w:] *The Oxford Handbook of Warfare in the Classical World*, eds. B. Campbell, L. A. Tritle, Oxford 2013., s. 399–415), jednakże przez to wydaje się on silnie związany z wizerunkiem samego Demetriusza, który – jak zauważył Plutarch – miał nie tylko oczarowywać innych, ale też przerażać (ἐκπληξίς – Plut. *Demetr.* 2, 3).

³⁸ Diod. XX 102, 2.

³⁹ Diod. XX 103, 2.

⁴⁰ Była to jedna z najbardziej brutalnych form egzekucji w czasach antycznych. Praktykowana regularnie przez Persów, została przeniesiona do świata macedońskiego za sprawą Aleksandra Wielkiego. Zob. F. P. Retief, L. Cilliers, *The History and Pathology of Crucifixion*, "S Afr Med J" 2003, No. 93, s. 938–941.

⁴¹ Diod. XX 103, 5–6. Przekaz ten stoi w sprzeczności z licznymi opiniami Plutarcha o tendencji Demetriusza do łaskawego traktowania pokonanych (zob. np. *Demetr.* 9, 5; 17, 1; 39, 2; 40, 4).

⁴² Diod. XX 103, 7.

⁴³ Plut. *Demetr.* 33, 2–34, 1–2.

⁴⁴ Plut. *Demetr.* 35, 1.

później Poliorketes prowadził działania wobec Teb w Beocji. Podczas pierwszego oblężenia skuteczność jego machin miała sprawić, że Tebańczycy poddali się w przerażeniu⁴⁵. W następnym roku zbuntowali się jednak i wobec tego ponownie zostali postawieni przez Poliorketesa w stan oblężenia. Działania pod miastem nie przerwało nawet pojawienie się na pobliskich obszarach wspierających powstańców wojsk władcy Epiru, Pyrrusa. Demetriusz zlecił bowiem prowadzenie oblężenia swojemu synowi Antygonowi, a sam skutecznie stawił czoła Epirocie. Po zwycięstwie ponownie stanął na czele oblężenia i mimo że w ciągu dalszych działań miał zostać ranny pociskiem katapulty w szyję, ostatecznie zajął miasto. Zdobycie Teb dwukrotnie w tak krótkim czasie Plutarch przedstawia jako niewątpliwie duże osiągnięcie Demetriusza⁴⁶.

Odrębnego potraktowania wymaga informacja o spotkaniu Demetriusza z Lizymachem, w czasie gdy Poliorketes oblegał miasto Soloi w Cylicji w Azji Mniejszej⁴⁷. Data tego wydarzenia nie jest nam znana, ponieważ Plutarch nie umieścił go w żadnym chronologicznym kontekście, ale najczęściej uważa się, że stało się to około 298 roku⁴⁸. Według opowieści Lizymach miał przybyć pod miasto i wezwać Demetriusza, by ten pokazał mu swoje maszyny oblężnicze i okręty w pełnej gotowości. Kiedy syn Antygona to uczynił, władca Tracji wyraził swój podziw i odszedł. Anegdota ta mogła powstać jako odpowiedź na krążące już na temat syna Antygona żarty i kpiny wobec jego umiejętności oblężniczych i technicznych, których źródłem mógł być Lizymach i jego otoczenie. Z drugiej jednak strony przekaz Plutarcha możemy interpretować inaczej. Widzieliśmy już, że jednym z elementów wizerunku Demetriusza była umiejętność wzbudzania strachu i podziwu swoimi działaniami. Przekaz ten zresztą w dziele Plutarcha poprzedza wspomnianą już wzmiankę o Rodyjczykach proszących władcę o pozostawienie machin oblężniczych, co może wskazywać, że należą one do tej samej tradycji. Taka narracja mogła mieć zatem na celu pokazanie, że nawet najbardziej zagorzały przeciwnik Demetriusza musiał uznać jego dokonania w dziedzinie konstruktorskiej i logistycznej.

⁴⁵ Plut. *Demetr.* 39, 2.

⁴⁶ Plut. *Demetr.* 40, 1–3. W wypadku zdobycia Teb upór Demetriusza mógł wynikać (lub źródła mogły to podkreślać) z rywalizacji z postaciami z mitu tebańskiego czy zwłaszcza z Aleksandrem Wielkim, który w wyniku buntu miasta nakazał zburzyć je w 335 roku. Jednakże nic na ten temat więcej nie wiadomo, a działania Demetriusza wskazują przede wszystkim, że uważał Teby za główny ośrodek oporu w Beocji i jednocześnie za niezbędne do utrzymania hegemonii w centralnej Grecji. Na temat beockiej polityki Demetriusza zob. P. Treves, *Jeronimo di Cardia e la politica di Demerios Poliorkete*, "Rivista di Filologia" 1932, No. 10, s. 194–206.

⁴⁷ Plut. *Demetr.* 20, 4. Spośród badaczy jedynie W. Hünerwadel uznał ten epizod za ahistoryczny, ale już G. Elkeles zwrócił uwagę, że Plutarch, zazwyczaj ogólnikowy w przekazywanych przez siebie anegdotach, wskazuje konkretne miasto, które nie pojawia się przy żadnej innej okazji w źródłach z tego okresu. Zob. W. Hünerwadel, *Forschungen zur Geschichte des Königs Lysimachos von Thrakien*. Zürich, 1901, s. 56; G. Elkeles, op. cit., s. 35, n. 8.

⁴⁸ A. B. Bosworth, *The Legacy of Alexander. Politics, Warfare, and Propaganda under the Successors*, Oxford 2002, s. 265–266.

Z przedstawionych źródeł wyłania się wizerunek Demetriusza jako niezwykle skutecznego w prowadzeniu oblężeń. W każdym z opisanych przypadków nasze źródła ilustrują jeden z elementów, który składał się na sławę Poliorketesesa. Pojawiają się więc informacje o jego wytrwałości, konsekwencji czy wrażliwości, jakie jego działania wywierały na obrońcach. Dlatego przymioty władcy wzmiankowane przez Diodora przy okazji wydarzeń na Rodos można dostrzec także w innych sytuacjach. Analiza źródeł wskazuje na bardzo spójny i klarowny sposób przedstawienia syna Antygona. Warto podkreślić, że wizerunek przekazany nam przez Diodora znajduje potwierdzenie u Plutarcha, co wydaje się szczególnie istotne. We wstępie do *Żywotu Aleksandra* pisze on bowiem, że niejednokrotnie lepszym przykładem odzwierciedlenia prawdziwej ludzkiej natury są proste czyny i żarty aniżeli „bitwy, w których padały tysiące zabitych, niż ustawianie do walki olbrzymich wojsk czy też obleganie potężnych miast”⁴⁹. Mimo to wielokrotnie wspomina on o oblężeniach Demetriusza i wydaje się ilustrować nimi cechy jego charakteru. To wszystko może dowodzić, że obaj autorzy opierali się na wspólnym źródle, któremu należałoby wobec tego przypisać kreację mitu Poliorketesesa.

W odpowiedzi na pytanie, kto i przede wszystkim dlaczego mógł być tym zainteresowany, pomocne może się okazać spojrzenie na ówczesną sytuację polityczną w świecie hellenistycznym. Pod koniec IV wieku najważniejsi satrapowie przyjęli tytuły królewskie, rozpoczynając tym samym próby legitymizacji swojej władzy. Ze względu na brak pokrewieństwa każdego z nich z rodziną Aleksandra nie można było odwołać się do zasady dziedziczenia. Antygonidzi, którzy zdecydowali się na ten krok jako pierwsi już w 306 roku, uzasadnili przyjęcie diademu sukcesami militarnymi, wskazując przede wszystkim na zwycięstwo Demetriusza pod Salaminą Cypryjską. Jednocześnie dotychczasowe triumfy odniesione przez Poliorketesesa, w głównej mierze nad byłymi towarzyszami Aleksandra, dowiodły, że był on godny odziedziczyć spuściznę ojca⁵⁰. Znaczenie oblężenia Rodos polegałoby więc na tym, że klęska mogłaby zaszkodzić wizerunkowi Demetriusza jako zwycięzcy. Jego otoczenie musiało więc przyćmić faktyczną porażkę wydarzeń z lat 305–304. Podjęło zatem próbę nie tyle negacji, co innego rozłożenia akcentów, podkreślając przede wszystkim talent Poliorketesesa do prowadzonych z wielkim rozmachem i pomysłowością oblężeń. Historykiem, który mógł podjąć się tego zadania, był właśnie Hieronim z Kardii.

⁴⁹ Plut. *Alex.* 1, 2 – tłum. M. Brożek.

⁵⁰ Na ten temat zob. R. Billows, *Antigonos the One-Eyed and the Creation of the Hellenistic State*, Berkeley–Los Angeles–Oxford 1990, s. 155–160; E. S. Gruen, *The Coronation of the Diadochi*, „*Karanos*” 2018, No. 1, s. 109–119 (przedruk: idem, *The Coronation of the Diadochi*, [w:] *The Craft of the Ancient Historian*, eds. J. W. Eadie, J. Ober, Lanham 1985, s. 253–271).

Zakończenie

Zaprezentowane rozważania mogą posłużyć za argument świadczący o świadomej kreacji wizerunku Poliorketesasa przez jego otoczenie. Oznaczałoby to zasadniczą zmianę w dotychczasowym postrzeganiu genezy przydomka Demetriusza. Oczywiście przypuszczenia te nie wykluczają dotychczasowej opinii badaczy – otoczenie władcy mogło przecież podjąć takie działania w odpowiedzi na pojawiające się żarty – pokazują jednak, że dostępne źródła możemy interpretować w inny sposób. Ostatecznie, niezależnie od pierwotnego wydźwięku, przydomek Poliorketes przeszedł do historii jako dumne świadectwo działań Demetriusza.

BESIEGER OR TAKER OF CITIES? SOME THOUGHTS ABOUT DEMETRIUS POLIORCETES AND HIS NICKNAME

ABSTRACT

Demetrius Poliorcetes remains one of the most intriguing rulers of the Hellenistic period. Among many activities that decided about his fame, the failed siege of the city on the island of Rhodes in 305–304 BC was the most famous in the ancient times. According to the researchers, the nickname Poliorcetes was given to him because of that event. However, in their opinion, proudly sounding was originally a mockery of his enemies, a kind of reminder for Demetrius about his actual failure. The aim of the article is to try a different look at this issue and show that the ancient sources allow us to come to slightly different conclusions.

KEYWORDS

Macedonia, Demetrius Poliorcetes, Antigonids, Rhodes, Nickname

BIBLIOGRAFIA

1. Adams W. L., *Alexander's Successors to 221 BC*, [w:] *A Companion to Ancient Macedonia*, eds. J. Roisman, I. Worthington, Oxford 2010, s. 208–224.
2. Anson E., *Alexander's Heirs: The Age of the Successors*, Malden 2014.
3. Berthold R., *Rhodes in the Hellenistic Age*, Ithaca 1984.
4. Billows R., *Antigonos the One-Eyed and the Creation of the Hellenistic State*, Berkeley–Los Angeles–Oxford 1990.
5. Bosworth A. B., *The Legacy of Alexander. Politics, Warfare, and Propaganda under the Successors*, Oxford 2002, s. 265–266.
6. Brown E. L., *Antigonus Surnamed Gonatas*, [w:] *Arktouros: Hellenic Studies presented to Bernard M.W. Knox on the Occasion of His 65th Birthday*, eds. G. W. Bowersock, W. Burkert, M. C. Putnam, Berlin–New York 1979, s. 299–308.
7. Campbell D., *Siege Warfare in the Ancient World*, Oxford 2006.
8. Campbell D., *Outrageous Fortune: The Rise and Fall of Demetrius Poliorcetes*, "Ancient Warfare" 2009, No. 3 (2), s. 15–20.
9. Chaniotis A., *War in the Hellenistic World*, Malden–Oxford–Carlton 2005.
10. Chaniotis A., *Greek und siege. Challenges, Experiences, and Emotions*, [w:] *The Oxford Handbook of Warfare in the Classical World*, eds. B. Campbell, L. A. Tritle, Oxford 2013, s. 399–415.

11. Elkeles G., *Demetrios der Städtebelagerer*, Breslau 1941.
12. Erhardt C., *Demetrius ὁ Αἰτωλικός*, and *Antigonid Nicknames*, "Hermes" 1978, No. 106 (1).
13. Ferrari A., *Name as Portrais. The Function of Nick-names in Plutarch's Parallel Lives*, [w:] *Els noms en la vida quotidiana. Actes del XXIV Congrès Internacional d'ICOS sobre Ciències Onomàstiques: Annex. secció 7*, ed. J. T. Donada, 2014, s. 1559–1568, [online] <http://www.gencat.cat/llengua/BTPL/ICOS2011/cercador.html> [dostęp: 18.12.2018].
14. Flacelière R., *Plutarque. Vies. Demetrios-Antoine*, vol. XIII, Paris 1977.
15. Gabelko O. L., *Antigonos Monophthalmos: Some Particulars in the Interpretation of the Nickname, "Anabasis"* 2016, No. 7, s. 71–78.
16. Gruen E. S., *The Coronation of the Diadochi, "Karanos"* 2018, No. 1, s. 109–119.
17. Habicht C., *Gottmenschen und griechische Städte*, München 1970.
18. Hauben H., *A Royal Toast in 302 B.C.*, "Ancient Society" 1974, No. 5, s. 105–117.
19. Heckel W., *Demetrios Poliorketes and the Diadochoi*, "PdP" 1984, No. 219, s. 438–440.
20. Hornblower J., *Hieronymus of Cardia*, Oxford 1981.
21. Hünerwadel W., *Forschungen zur Geschichte des Königs Lysimachos von Thrakien*, Zürich 1901.
22. Koester H., *History, Culture, and Religion of the Hellenistic Age*, Berlin 1980.
23. Muccioli F., *Gli epiteti ufficiali dei re ellenistici*, Stuttgart 2013.
24. Murray W., *The Age of Titans. The Rise and Fall of the Great Hellenistic Navies*, Oxford 2012.
25. van Nuffelen P., *The Name Game. Hellenistic Historians and the Royal Epithets*, [w:] *Faces of Hellenism. Studies in the History of the Eastern Mediterranean (4th century B.C. – 5th century A.D.)*, ed. P. van Nuffelen, Peeters 2009, s. 91–111.
26. O'Sullivan L., *Fighting with the Gods: Divine Narratives and the Siege of Rhodes*, "The Ancient History Bulletin" 2014, No. 28 (3–4), s. 82–98.
27. Pimouguet-Pédarros I., *La Cité à l'épreuve des rois: Le siège de Rhodes par Démétrios Poliorkète (305–304 av. J.-C.)*, Rennes 2011.
28. Retief F. P., Cilliers L., *The History and Pathology of Crucifixion*, "S Afr Med J" 2003, No. 93, s. 938–941.
29. Rubincam C., *How Many Books did Diodorus Siculus Originally Intend to Write?*, "The Classical Quarterly" 1998, No. 48 (1), s. 229–233.
30. Seibert J., *Das Zeitalter der Diadochen*, Darmstadt 1983.
31. Sacks K. S., *Diodorus Siculus and the First Century*, Princeton 1990.
32. Sweet W. E., *Sources of Plutarch's Demetrius*, "Classical Weekly" 1951, No. 44, s. 177–181.
33. Tarn W. W., *Antigonos Gonatas*, Oxford 1913.
34. Themelis P., *The Sanctuary of Demeter and the Dioscouri at Messene*, [in:] *Ancient Greek Cult Practice from the Epigraphical Evidence*, ed. R. Hägg, Athens 1994, s. 157–186.
35. Treves P., *Jeronimo di Cardia e la politica di Demetrios Poliorkete*, "Rivista di Filologia" 1932, No. 10, s. 194–206.
36. Walbank F. W., *Antigonos Dodos (229–221 B.C.)*, [w:] *History of Macedonia: 336–167 B.C.*, vol. III, eds. N. G. L. Hammond, F. W. Walbank, Oxford 1988.
37. Wheatley P., *Lamia and the Besieger: An Athenian Hetaera and a Macedonian King*, [w:] *The Macedonians in Athens, 322–229 B.C.: Proceedings of an International Conference Held at the University of Athens, May 24–26, 2001*, eds. O. Palagia, S. V. Tracy, Oxford 2003.
38. Wheatley P., *Besieger in Syria, 314–312 B.C.*, [w:] *Alexander & His Successors: Essays from the Antipodes*, eds. P. Wheatley, R. Hannah, Claremont 2009, s. 323–333.
39. Wheatley P., *A Floruit of Poliorcetics. The Siege of Rhodes 305/304 BC.*, "Anabasis. Studia Classica et Orientalia" 2016, No. 7, s. 43–70.